

Ципуга Андрій Володимирович,
*аспірант за спеціальністю 032 Історія та археологія,
кафедри історії України і методики викладання історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
orcid.org/0000-0002-6738-012X
andrii.tsypuha.22@pnu.edu.ua*

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ ОПАНАСА ЗАЛИВАХИ В 1970-Х – 2000-Х РР.

Метою статті є всебічний та комплексний аналіз основних здобутків художньої творчості Опанаса Заливахи в 1970-х – 2000-х рр. на тлі останніх десятиліть існування радянського режиму та відновлення української незалежності. Методологічною основою статті виступили принципи об'єктивності, історизму, всебічності, наступності, а також комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дана проблема досі не стала предметом повноцінного вивчення в сучасній українській історіографії. Джерельною базою статті виступили присвячені постаті О. Заливахи праці українських мистецтвознавців та істориків, спогади сучасників видатного художника, матеріали діаспорної та української періодики. Автор доходить висновку, що період художньої творчості О. Заливахи після 1970 р. мав жанрові та тематичні видозміни через переосмислення митцем особистісних, загальнолюдських та національних цінностей у таборі, а також з умовами роботи після повернення на волю. Переслідування Комітету державної безпеки (КДБ) практично не вплинуло на його творчість, яка стала більш продуктивною, оскільки в період ув'язнення митець мав багато творчих задумів. Мистецтво О. Заливахи жанрово урізноманітнілося: крім станкової техніки малярства, живопису і творів монументального мистецтва художник почав творити в жанрах листівок та різьблення по дереву, в яких відображені національні, релігійні та сімейні мотиви. Найбільш репрезентативним мистецьким жанром у творчості О. Заливахи став живопис, для якого стали характерними такі прийоми: створення «вертикальних» зображень, гармонізація гами кольорів, введення в зображення геометричних фігур та орнаменту. Оскільки мотиви та тематика творчості художника продовжували суперечити категоріям соцреалізму (за винятком окремих монументальних творів на замовлення), він тривалий час не був визнаний на державному рівні аж до проголошення незалежності України. Цінність картин художника для українського мистецтва полягає у відродженні національних традицій та їх поєднанні з європейським мистецтвом.

Ключові слова: Опанас Заливаха, образотворче мистецтво, рух шістдесятників, радянський режим, незалежність України.

Tsypuha Andrii,
*Postgraduate Student in Specialty 032 History and Archaeology,
Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
orcid.org/0000-0002-6738-012X
andrii.tsypuha.22@pnu.edu.ua*

FEATURES OF THE CREATIVE WORK OF OPANAS ZALYVAKHA IN THE 1970S – 2000S

The purpose of the article is a comprehensive and complex analysis of the main achievements of the artistic work of Opanas Zalyvakha in the 1970s – 2000s against the background of the last decades of the Soviet regime and the restoration of Ukrainian independence. The methodological basis of the article was the principles of objectivity, historicism, comprehensiveness, continuity, as well as a complex of general scientific and special historical methods. The scientific novelty of the study lies in the fact that this problem has not yet become the subject of full-fledged study in modern Ukrainian historiography. The source base of the article was the works of Ukrainian art critics and historians dedicated to the figure of O. Zalyvakha, the memoirs of the outstanding artist's contemporaries,

and materials from diaspora and Ukrainian periodicals. The author concludes that the period of O. Zalyvakha's artistic creativity after 1970 had genre and thematic changes due to the artist's rethinking of personal, universal, and national values in the camp, as well as the working conditions after his return to freedom. The persecution by the State Security Committee (KGB) had virtually no effect on his work, which became more productive, as the artist had many creative ideas during his imprisonment. Opanas Zalyvakha's art diversified in genre: in addition to easel painting techniques, paintings, and works of monumental art, the artist began to create in the genres of postcards and woodcarving, which reflected national, religious, and family motifs. The most representative artistic genre in O. Zalyvakha's work was painting, which was characterized by the following techniques: creating vertical images, harmonizing the color scheme, and introducing geometric shapes and ornament into the image. Since the motifs and themes of the artist's work continued to contradict the categories of socialist realism (with the exception of some commissioned monumental works), he was not recognized at the state level for a long time, until the proclamation of Ukraine's independence. The value of the artist's paintings for Ukrainian art lies in the revival of national traditions and their combination with European art.

Key words: Opanas Zalyvakha, fine arts, the Sixties movement, Soviet regime, independence of Ukraine.

Постановка проблеми. Опанас Іванович Заливаха (1925–2007) – видатний український художник-авангардист, який був активним учасником руху шістдесятників. Творчість митця не вписувалася в канони соцреалізму та була справжнім викликом радянській системі. У результаті художник був підданий судовим репресіям і провів 5 років – із 1965 р. до 1970 р. в ув'язненні. Період перебування Опанаса Заливахи в мордовських виправно-трудових колоніях став часом еволюції творчості митця і його світобачення. Оскільки, як він згадував, роки ув'язнення стали своєрідним університетом, де зібралися політв'язні з різних республік Радянського Союзу, які мали різну освіту, художник зумів по-новому переосмислити свій погляд на радянський тоталітарний режим, що дало змогу його творчості дещо еволюціонувати. Після повернення з ув'язнення в 1970 р. розпочався новий, надзвичайно плідний період у творчості О. Заливахи, під час якого він зумів розкрити свої найкращі мистецькі якості. Актуальність вивчення творчої спадщини художника підсилюється його участю в дисидентському русі та боротьбі українського народу проти радянського режиму. Творчість О. Заливахи в останні десятиліття існування Радянського Союзу теж була складовою частиною руху спротиву.

Аналіз основних досліджень. Художня творчість та мистецька спадщина О. Заливахи ставали предметом вивчення вчених Мирослава Аронця (Аронєць, 2016), Людмили Тарнашинської (Тарнашинська, 2019), Ірини Чмелик (Чмелик, 2022), Ірини Дундяк (Дундяк, 2008; Дундяк, 2015; Дундяк, 2021; Дундяк, Донець, 2021), Ірини Матоліч (Матоліч, 2021). Джерельною базою статті стали насамперед мемуари і спогади сучасників художника – Євгена

Сверстюка (Сверстюк, 1993), Михайла Гориня (Горинь, 2009) та Дмитра Гриньківа (Гриньків, 1990). Чимало важливої інформації про основні віхи громадської діяльності та творчості О. Заливахи містяться у збірці статей і спогадів «Дзвонар» (Дзвонар, 2017), діаспорних періодичних виданнях – журналах «Сучасність» і «Визвольний шлях», а також газетах і журналах перших десятиліть незалежності України.

Мета статті – усебічний та комплексний аналіз основних здобутків художньої творчості Опанаса Заливахи в 1970-х – 2000-х рр. на тлі останніх десятиліть існування радянського режиму та відновлення української незалежності.

Виклад основного матеріалу. Після повернення із заслання в 1971 – 1980-х рр. О. Заливаха активно працював у сфері книжкової графіки. Завдяки співпраці з Софією Караффою-Корбут створив низку видавничих проєктів («Веселка», «Каменярь») (Тарнашинська, 2019, с. 430). Митець частково втратив інтерес до декоративно-монументального мистецтва, яке інтенсивно обмежувалося цензурою, а також жіночої та пейзажної тем (Дзвонар, 2017, с. 20). Тим не менш, оформив керамікою і кованим залізом магазин квітів у центрі Івано-Франківська та оздобив новозбудований ресторан у місті. О. Заливаха мав домовленість на розпис церкви в селі Прутівка, де священником був Василь Романюк, однак працівники каральних органів не дозволили цього зробити (Дзвонар, 2017, с. 189).

Ненормальні для сімейного життя умови, створені Комітетом державної безпеки (КДБ), не сприяли творчій роботі. Щоб заробити гроші й утримувати сім'ю з дітьми Яриною і Ярославом, О. Заливасі доводилося влаштовуватися на

різні роботи, часом далекі від його професійної підготовки. У 1981–1984 рр. він працював в Івано-Франківському обласному побуткомбінаті художником-оформлювачем – малював вивіски, рекламні щити для різних організацій. На його щастя, в установі працювали професійні художники Богдан Готь і Юрій Матвієнко – це давало можливість братися за складнішу роботу. Разом із ними О. Заливаха обдумував оформлення інтер'єрів кафе, барів. Хоча переважно саме він був автором ескізів, проте не підписував їх, офіційно ніде не фігурував. Його поради враховували хлопці, які захищали ескізи перед комісією. Митець брався за різноманітну роботу: заповнював площини фігур керамічними плитами, каміннями, розфарбовував фарбами. У 1980-х рр. у Івано-Франківську було багато об'єктів із роботами художника, але в 1990-х рр. внаслідок роздержавлення і приватизації їх знищили (Дзвонар, 2017, с. 41).

Після ув'язнення О. Заливасі принесли популярність дизайнерські проекти (оформлення низки інтер'єрів) в Івано-Франківську (Тарнашинська, 2019, с. 430). Першим успіхом О. Заливахи була вітрина на центральній вулиці в художньому салоні міста, однак радянська влада розібрала вітрину, пояснюючи це зацікавленням нею багатьох людей (Гриньків, 1990, с. 598). Творами монументального напрямку також були приміщення «Облторгреклами», кав'ярні «Казка», «Медівня», «Вишиванка», «Молочне», «Картопляники», «Ватра», магазин «Едельвейс», інтер'єри яких нині втрачено. Добре зберіглося монументальне панно кав'ярні «Білий камінь» (Матоліч, 2021, с. 188). Вона знаходиться на вулиці Незалежності, 4, а в 2008 р. Івано-Франківська обласна рада взяла твір мистецтва на облік як пам'ятку культурної спадщини України. Частково збережений інтер'єр кафе «Кристал» (підприємство закрилося під час першого локдауну) (Дундяк, 2021, с. 11).

Окремим жанром мистецької творчості О. Заливахи були авторські мальовані та естампні листівки. Відома листівка для тещі художника Марії Возняк-Бандери з середини 1970-х рр. з архіву доньки митця Ярини Заливахи. Твір має видовжений вгору формат. Листівка умовно поділена на дві частини із зображеннями: верхню, де зображена королева на

tronі з левачами і квітами з обох боків, та нижню, де вміщена піраміда постатей із квітами в руках. Її сюжетом є привітання з днем народження королеви її внуками, донькою та зятем. Відомими є листівки до Галини Севрук (1977 та 1985 рр.) та Івана Русина. Також присутні мотиви вказаного жанру Матері-Богородиці-України (листівка початку 1990-х рр. з архіву Г. Севрук) та Богородиці-Знамення (листівка 1991 р. з архіву В. Хорошової). Опанас Заливаха малював також новорічні листівки, прикладом яких є листівка І. Русину середини 1970-х рр., на якій зображений козак із пляшкою та куклом (Дундяк, 2021, с. 11).

У 1970–1980-х рр. О. Заливаха здійснював спроби творчості в декоративно-прикладному жанрі мистецтва – різьбою по дереву та керамікою. При цьому чітко прослідковуються національні мотиви. Для цього друзі художника завозили на подвір'я його будинку відходи деревини з лісокомбінату. Митець не мав професійних навичок різьблення, однак інтуїтивно відчував пластичні особливості матеріалу. Творами з дерева (або, як називав їх О. Заливаха, «масками») вказаного періоду були «Віл», «Спогад», «Чорний віл», «Лісовик», «Мелодія», «Мавка», різьблення історичних постатей давньоруського періоду, зокрема метровий скульптурний портрет Володимира Великого (Дундяк, Донець, 2021, с. 83–94).

У 1970-х рр. у живописній творчості художника розпочинається новий етап творчості – готичний (Дундяк, 2015, с. 38). Уже тоді художник поглибив відображення простору по вертикалі, що означає поєднання небесного і земного. Як бачимо, О. Заливаха прагнув відобразити таким чином власний християнський світогляд (Тарнашинська, 2019, с. 432–433).

Важливе місце в доробку О. Заливахи займають твори, в яких порушені теми боротьби, протистояння правди і кривди, трагічні сторінки історії рідної землі (битва під Берестечком, Голодомор 1932–1933 рр., масові репресії радянської влади, концтабори, переслідування інтелігенції, нищення церков та ікон). Митець відстоює ідею справедливості, утверджує перемогу добра над злом. Це є стрижневою ідеєю таких картин, як «Дзвонар», «Батьківщина», «Пам'ять» (Чмелик, 2022, с. 133).

Символізмом та емоційністю вражає полотно «Під Крутами». На передньому

плані – дві постаті, що сприймаються як одне ціле: знекровлений воїн востаннє звертається до неба, відчуваючи за собою все сильніші обійми смерті. Тільки смерть змогла зупинити наміри солдата захистити свою батьківщину. Почуття передаються контрастом холодних і гарячих кольорів. На горизонті розростається заграва, що символізує більшовицьку навалу, з якою асоціюється образ хижого звіра у верхньому правому куті полотна (Сковерко, 2020, с. 249–250).

Опанас Заливаха малював роботи і на церковно-релігійну тематику. Вони створені на основі поєднання слов'янських знаків-символів та художніх традицій візантійського іконопису. У творах митця відображене власне розуміння Євангелія. Найбільш часто художник втілював у своїх картинах образ Богородиці (Знамення, Покрови, Оранти). У творі «Богородиця» (1980-ті рр.) світла постать Божої Матері з сумним обличчям та опущеними вниз руками вміщена на темно-синьому фоні, що підкреслює велич Діви Марії. На картині «Покрова «Берегиня»» (1994) зображена Богородиця-Покрова з чорним обличчям, яке виражає смуток, горе і страждання. Вона втілює образ України, яка страждає. В її руках розміщений жовто-блакитний омофор – символ відродження української нації. Відомий також твір «Знамення» (1990-ті рр.), на якому зображена Богородиця із тривожним поглядом, який спрямований не фронтально, як це прийнято на іконах, а вправо; традиційну позу рук замінено на захисну, щоб зберегти Дитятко Ісуса від небезпеки. Важливими роботами, в яких поєднані національні й релігійні мотиви, є картини «Піста» за 1985 та 1989 рр. На першій із них Богородиця зображена як жінка в національному вбранні, а на другій – присутній мотив оплакування Божою Матір'ю України. Можна відзначити також картини О. Заливахи «У полі», «Молитва», «Покаяння», «Козацька Мадонна», де Богородиця відображена в різних іпостасях жінки – родинних, релігійних та в образі України. На картині «Духовність» (1997 р.) зображено Богородицю і знищені козацькі та стрілецькі могили. Поєднання богородичних та шевченківських мотивів представлене в картині «За неї Господа молим» (кінець 1980-х рр.) (Дундяк, 2008, с. 13–15).

Релігійні та національні мотиви також поєднані в картині О. Заливахи «Юрій Змієборець»

(1980-ті рр.). На ній зображений святий Юрій, який знищує змія, а також силуети дівчини, хати і коня. Це епічний образ воїна-визволителя українського народу, що звільняє його від панування червоного комуністичного змія. Ще одним агіографічним сюжетом у творчості О. Заливахи є картина «Віра, Надія, Любов» (1980-ті рр.). На фоні софійських мозаїк та фонів із народного мистецтва тут зображені вказані святі із символічними жестами рук: Віра – молитовно склала руки; Надія – опустила руки на знак покори; Любов – поклала праву руку на серце. Відомі також твори з однаковою назвою «Хрामове» за 1980-ті рр. та 1998 р. На першій картині зображений силует старця і силуети тризуба, свічки та храму із ритмічними вертикалями прямокутної форми. На другій картині бачимо багато людських силуетів і храм. Твір виражає ставлення художника до відновлення української духовності. Постаті Ісуса Христа та Діви Марії зображені на картині «Молитва» (1990-ті рр.) (Дундяк, 2008, с. 14–15).

Художник у своїх творах також відображав людські почуття. Зокрема, відомі картини «Сподівання» (1980-ті рр.), «Зажура» (1982), «Туга» (1986). На полотнах художник намагався передати багатогранність душі людини. Картина «Туга» символічна, оскільки О. Заливаха втілює людське почуття крізь призму стану природи та різноманітність темнокольорової гами (Аронець, 2016, с. 66–86).

В О. Заливахи є ряд творів, у яких присутній мотив критики радянського тоталітарного режиму. На картині «Колгоспні ниви» (1975) зображені працівники колгоспу, які працюють на полі. Загальний настрій картини задуманий так, що оглядачі відразу розуміють пригнічення колгоспників через примусову працю, в якій вони не зацікавлені. Він підкреслюється домінуванням темної кольорової гами. Ідеєю картини ««Визволителі» прийшли» є засудження приходу радянської влади на територію східних воєводств Другої Речі Посполитої в 1939 р. На обличчях селян художник виразив смуток і розуміння того, що нічого хорошого не відбудеться. На картині «Розвинутий соціалізм» (1989) зображена селянська сім'я з яблуком на тарілці, яке, ймовірно, стало останнім, що вона могла віддати владі. Як бачимо, на картинах радянської тематики спостерігаємо бідність звичайних людей всупереч обіцяним гаслам

офіційної радянської пропаганди (Опанас Заливаха, 2003, с. 97–105).

На засланні художник задумав твори, пізніше об'єднані «табірною» тематикою. На них зображені мотиви мучеництва, надломленості, пригнічення («Купе», «Зона», «Скульптори», «За ґратами»). Підсумковою роботою всього циклу постає картина «Мислителі» («Філософи»). Сюжетом полотна вибрано трьох в'язнів, які зійшлися на задньому подвір'ї, щоб плести свою павутину змови. Моменти, що конкретизують, зведені до мінімуму. Постаті змальовані узагальнено, вони втратили індивідуальність, в їх сукупності вловлюється присутність бентежної атмосфери. Настрій картини пригнічений, відчувається велика внутрішня напруга, а люди справляють гнітюче враження. Полотно викликає протилежні почуття: співчуття до табірної системи і водночас розуміння, що ми є заручниками власної свободи і маємо вибір: перемогти чи бути переможеними. Опанас Заливаха дійшов висновку, що неспроможність вистояти – це провина самої людини, оскільки сам перебував у таборах і зумів вижити (Чмелик, 2022, с. 133).

У творчості О. Заливахи є й більш позитивні сюжети на полотнах табірної тематики, пов'язані з мотивами справедливості у світі. Картина «Надія» (1983 р.) свідчить про надію автора на позитивні зміни в СРСР. На передньому плані зображена тюремна камера з химерами. У центрі ще один характерний мотив – ґрати. До них тягнуться руки постатей. Ґрати ще міцні, але вони будуть знищені. За ними зображений птах, символ свободи, а також блакитно-жовтий прапор (Сковерко, 2020, с. 250). На картині «Доведені» (1988 р.) зображено табірний паркан, за яким – полишені долею на вимирання мешканці концтабору. Щільний гурт в'язнів затиснутий тюремним частоколом і бараками. Їхні обличчя повідомляють світові про трагедію України. Над ними – очі наглядачів, що пильно стежать з умовних масок. Далеко за концтабором, у куті картини, зображений вершок храму із хрестом в ореолі, що свідчить про присутність справедливості у світі. Сам паркан виглядає заламаною стіною в різних площинах. Відблиски сонця, що заходить, освітлюють різні площини картини та сторожову вежу (Сковерко, 2020, с. 250).

Оскільки художник працював у стилістичній манері, яка майже не змінилася впродовж його

творчого шляху, його картини цікаво розглядати з позиції образності, характеру зображуваних тем. Варто наголосити на важливості кольору на його полотнах, якому автор відводить одну з основних ролей на рівні з зображенням-образом. Колір несе в собі певне емоційне навантаження (як в абстрактних творах) (Чмелик, 2022, с. 131).

Якщо брати до уваги таку складову частину полотен, як колористику, то мистецтво ближче лежить до абстрактних формоутворень, оскільки колір у його творах відіграє символічну і декоративну роль. Сюжетні твори є фігурами, незважаючи на певні ознаки площинності й умовності трактування. В О. Заливахи є картини, які знаходяться на межі абстракціонізму та фігурного живопису («Вертикаль», «Молитва»); у той же час він створив цілком абстрактні твори («Вибух», «Тюремне коло»). У назви митець часто вкладав певне поняття, що ставало програмою його роботи (Підгора, 1995, с. 450).

У низці робіт О. Заливаха використовував образні символічні елементи, зокрема орнамент. У триптиху «Слов'янські боги» та картинах «Пісня» і «Доля» першоелементами малюнків є нариси трипільських космогонічних та землеробських символів – громове і солярне колесо, знаки неба, дощу, землі, а також S-подібна лінія, що є символом нескінченності Всесвіту. Постаць бога неба, ковальства і шлюбу Сварога у «Слов'янських богах» митець утворив із солярних символів, а фігуру бога війни Перуна, атрибутами якого були грім і блискавка, – із громових коліс. У «Долі» майстер використав символ колообігу природи – мотив сонця, обриси якого прочитуються в геометричній схемі картини. У ритмах картини «Пісня» повторюється мотив хвилястої лінії, який у слов'янській орнаментиці був символом дощу й родючості (Чмелик, 2022, с. 132).

У пізній творчості О. Заливахи присутні роботи на чумацьку тематику, однак вона не є провідною у творчості художника. На картині «Чумаки» (1976) відтворено чумацький побут, відображений темними синіми й червоними тонами. Зображення чумаків і волів за вечерею на картині «Чумацька вечеря» (1980-ті рр.) О. Заливаха намалював світлими тонами, які символізують сонячне світло. Воли тримають сонце на голові й задумливо дивляться,

ніби думаючи про завтрашній день. На думку Є. Сверстюка, один із чумаків є автопортретом О. Заливахи (Сверстюк, 1993, с. 228).

Художник після 1970 р. розвивав також портретний жанр. Показовими з погляду колористики, інтер'єрів та вираження емоцій є портрети Богдана Іроденка (1971), сина Ярослава (1977), Зеновія Красівського (1978), Івана Світличного (1983), доньки Ярини (1985), Ореста Заборського (1986), Івана Русина (1988), Ярослава Довгана (1988), Веніаміна Кушніра (кінець 1980-х рр.), зображення Лесі Українки (1980) (Опанас Заливаха, 2003, с. 87–96).

Опанас Заливаха після ув'язнення у своїй творчості продовжував висвітлювати мотиви природи. У картині «Вітер» (початок 1980-х рр.) домінують сірі й жовті тони, обрамлені в геометричні фігури. Силу стихії підтверджують вітряк і людина, яка летить за вітром. У певній мірі на полотні простежується донкіхотський консервативний мотив. Картина «Цвітіння» (1980-ті рр.) є прикладом станкового живопису О. Заливахи, вона складається із круглих фанерних частин. Гуцульський пейзаж відображено на полотні художника «Карпатська осінь» (1985) (Опанас Заливаха, 2003, с. 80–97). О. Заливаха оформив обкладинку журналу «Український вісник», такі видання, як «Палімпсести» Василя Стуса, «Блудні сини України» Євгена Сверстюка. Окрім того, художник зробив іконостас загиблих друзів: Івана Світличного, В'ячеслава Чорновола, Алли Горської (Опанас Заливаха, 2010, с. 7).

У 1980 р. О. Заливаха створив вітраж для одного із сільських будинків культури в Добропільському районі Донецької області. Цей факт офіційно підтверджено, є відповідний документ про виконану художником роботу. Незважаючи на це, з невідомих причин цей масштабний твір О. Заливахи не було виставлено, хоча він розрахований на масового глядача радянського періоду. Цю роботу знайшов колекціонер із Дружківки. За допомогою меценатів-патріотів Євгена Шаповалова, Володимира Дуди та міської газети «Наша Дружківка» (редактор Євген Фіалко) твір О. Заливахи став експонатом місцевого художнього музею (Доценко, 2011, с. 7).

Наприкінці 1980-х рр. О. Заливаха нарешті став легально і публічно визнаним митцем після тривалого періоду забуття. У грудні 1989 р. у Львові відкрилася перша персональна

виставка О. Заливахи, на якій було представлено понад 100 робіт. Її мотто стали слова автора: «Митець є міфотворець, що проявляє себе в образній тріаді – особистість, національність, вселюдськість» (Опанас Заливаха сьогодні, 1996, с. 152).

У 1989 р. в Івано-Франківську відбулася друга персональна виставка О. Заливахи (Тарнашинська, 2019, с. 430). На ній була щира й товариська атмосфера. На виставці відбулися виступи директора музею М. Якібчука, художників Д. Іванцева, М. Варенні, архітектора Я. Шевчука, краєзнавця П. Арсенича, гостей із львівського мистецького об'єднання «Шлях», зачитувалися вірші В. Симоненка та поетичні твори М. Симчича, присвячені О. Заливасі. Захід також відзначився музичною програмою (Ганущак, 2017, с. 112). У 1989 р. відбувся вернісаж у Києві в музеї Т. Шевченка. Відтоді роботи О. Заливахи стали невід'ємною складовою частиною виставок в Україні і за кордоном – у Торонто (1987), Лондоні, Нью-Йорку (1971), здобуваючи шанувальників у всьому світі (Тарнашинська, 2019, с. 430).

У 1989 р. О. Заливаха став лауреатом премії ім. В. Стуса. Вручення премії відбулося 17 січня в приміщенні Театру Радянської Армії у Львові, де відбувся вечір поезії Українського Молодіжного Театру з нагоди 51-ї річниці від дня народження Василя Стуса. Про виставу оголошувалося в афішах, на яких вперше в Україні було надруковано ім'я В. Стуса. Великий зал театру був переповнений. У виступі Ірини Калинець, що передував читанню поезій, було оголошено під овації в залі про премію та її характер. Президент Української асоціації незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ), відомий письменник Євген Сверстюк, інформував присутніх про Асоціацію, про премію і про перших її лауреатів; він вручив дипломи (виконані графіком О. Царуком), грошові винагороди (добровільні пожертвування львів'ян – в основному з колядування) (Перші лавреати, 1989, с. 122).

Над новим циклом композицій декоративного характеру О. Заливаха розпочав роботу на початку 1990-х рр. Це такі твори, як «Символи», «Писанка», «Композиція» та ін. Новаторським кроком у мистецтві було застосування у станкових композиціях матеріалів немистецького призначення – «Знецінені цінності». Разом із тим твори О. Заливахи ніколи не були наскрізь

абстрактними, прикладом цього є картини «Вертикалі», «Погляд», «Пробудження» тощо. Чудова світлоносність яскравих декоративних зіставлень якраз і стала тим «проривним» кроком до нової якості мистецького виразу. Нові версії фігуративних мотивів майстер вибудував у творах «Мамай», «Одигітрія», «Покрова» та ін. Довгоочікувана незалежність України надихнула митця на такі твори, як «Запорижжя», «Уламки», «33-й рік», «Роздуми», де він переосмислював історію України (Кінаш, 2011, с. 202–203).

У 1994 р. відбулася виставка «Хутір», влаштована Національною асоціацією мистців у Державному музеї українського образотворчого мистецтва в Києві, Національному музеї у Львові та музеї сучасного мистецтва в Хмельницькому. На ній було виставлено портрет митця і філософа Володимира Крячка (1962), переслідуваного КДБ, у виконанні О. Заливахи. Картина була представлена автором, оскільки ніколи не виставлялася. Це був один із ранніх творів художника, в якому він став на шлях пошуків у колориті, просторі та композиції (Підгора, 1994, с. 129–137). На рубежі 1994–1995 рр. в Тернопільському та Івано-Франківському краєзнавчих музеях одночасно відбувалися дві персональні виставки живопису та графіки О. Заливахи (Опанас Заливаха сьогодні, 1996, с. 152).

У 1994 р. Михайло Горинь видав невеликий буклет із позитивною характеристикою О. Заливахи як художника, завдяки чому Українська республіканська партія (УРП) висунула кандидатуру художника на премію ім. Т. Шевченка (Дзвонар, 2017, с. 102). У буклеті вказано, що художник міг «своїм могутнім творчим набутком замінити цілу громаду графіків, живописців, монументалістів» (Горинь, с. 158–159). У 1995 р. О. Заливаха отримав найвищу державну нагороду – Шевченківську премію – за твори останніх років: «XX вік», «Мироносиці», «Портрет Василя Стуса», «Портрет Шевченка», «Козака несуть», «Початок» (Тарнашинська, 2019, с. 433). Тоді ж Спілка художників України запропонувала О. Заливасі вступити до неї. Це свідчило про визнання художника як визначного і знакового митця незалежної України (Дзвонар, 2017, с. 102).

У 1997 р. О. Заливаха був запрошений Українським католицьким університетом на

виставку до Великої Британії. Він привіз туди 40 робіт, в основному 1970–1990 рр. (Дзвонар, 2017, с. 105). Над організацією виставки працювали також Союз українців у Великій Британії та Українська Інформаційна Служба (Наконечний, 1997, с. 1349). Опанаса Заливахи в цьому підтримував і Є. Сверстюк. Виставка відбувалася в британських містах Манчестер, Ноттінгем та Лондон. Українська газета, яка виходила в Англії, неодноразово повідомляла українську громаду про виставку, хоча її відвідували й англійці. Було видано буклет із передмовою івано-франківського мистецтвознавця Віктора Мельника (Костюк, 1998, с. 8). Після повернення О. Заливахи з Лондона, де демонструвалася виставка його творів, він надіслав лист, у конверті якого було 50 фунтів стерлінгів і захоплені слова на адресу королеви Великої Британії, яку зображено на банкноті. Художник залишив 40 картин у Лондоні, оскільки назад забрати їх не стало коштів (Дзвонар, 2017, с. 174). У 1999 р. О. Заливаха став заслуженим художником України (Імена України, 2023, с. 30).

Опанас Заливаха намагався малювати до останнього, проте наприкінці життя його зір уже не витримував навантажень, художник практично став незрячим і дуже переживав, що більше не зможе творити (Опанас Заливаха, 2010, с. 7). Тим не менш, після отримання Шевченківської премії його творчість була продуктивною. Використання прийому прямих і хвилястих вертикалей характерне для картин «Роздоріжжя» (1996) і «Натхнення тиша» (1996). Полотно «Духовність» (1997) відображає національний і релігійний складники української нації, зображуючи ряд ікон та могили Героїв України. Із вказаного періоду відомі також портрети Івана Ципердюка (1997) та Жанни Хоменко-Русин (1997). Картинами на радянську тематику останніх років творчості О. Заливахи є «Грати» та «Голодомор» (обидві – 1998). Релігійна тематика в найпізніших творах представлена картиною «Храмове» (1998). Суспільно-політична тема в незалежній Україні представлена полотном «Тримаймось!» (2000), яка є своєрідною відповіддю на політичні реалії в незалежній Україні та вираженням надії на Божу допомогу країні з метою виходу із кризи. Відома також картина «Воля» (2001), в якій свобода асоціюється із сонцем, що символізує Боже

благословення. На полотні «Світло істини» (2001) бачимо зімкнені в молитві долоні, в яких розміщена свічка – символ віри, надії і любові (Аронець, 2016, с. 110–116; Опанас Заливаха, 2003, с. 143–155).

Підсумки й результати мистецької діяльності О. Заливахи бачимо після його смерті в 2007 р. 26 листопада 2009 р. у галереї «Цмок» з нагоди річниці від дня народження художника були експоновані унікальні керамічні панно О. Заливахи, які прикрашали інтер'єр колишнього кафе «Медівня» і багато років вважалися втраченими. Ці панно були створені на початку 1980-х рр. разом з івано-франківськими художниками Б. Готем та Ю. Матвієнком. Тоді О. Заливаха працював художником-оформлювачем при облторгрекламі й займався оздобленням закладів громадського харчування. Кафе «Медівня» (тепер кафе «Кубик») розташоване на вул. Франка навпроти Спілки художників, на той час вважалося богемним закладом, де можна було зустріти івано-франківських митців. У 2000 р. кафе отримало нових власників, які повністю оновили інтер'єр і видалили панно зі стін. Оскільки подальша доля панно була невідома, вважалося, що його було знищено. Проте виявилось, що панно О. Заливахи всі ці роки перебувало в гаражі нового власника кафе Володимира Семчука. За словами адміністраторки кафе Марії Скасків, вони знали, що ці панно належали О. Заливасі, тому не мали наміру їх знищувати. Нові власники запропонували художникам забрати панно, але ніхто

не виявив ініціативи. У 2010 р. Марія Скасків запропонувала забрати панно Богдану Бринському, художнику, реставратору, директору галереї «Цмок» (Кінаш, 2011, с. 203).

Отже, період творчості О. Заливахи після 1970 р. мав жанрові та тематичні видозміни у зв'язку з переосмисленням художником особистісних, загальнолюдських та національних цінностей у таборі, а також з умовами роботи. Переслідування КДБ практично не вплинуло на його творчість, яка стала більш продуктивною, оскільки в період ув'язнення митець мав багато творчих задумів. Мистецтво О. Заливахи жанрово урізноманітнілося: окрім станкової техніки малярства, живопису та творів монументального мистецтва О. Заливаха почав творити в жанрах листівок та різьблення по дереву, в яких відображені національні, релігійні та сімейні мотиви. Найбільш репрезентативним мистецьким жанром у творчості О. Заливахи став живопис, для якого стали характерними такі прийоми: створення «вертикальних» зображень, гармонізація гами кольорів, введення в зображення геометричних фігур та орнаменту. Оскільки мотиви та тематика творчості художника продовжували суперечити категоріям соцреалізму (за винятком окремих монументальних творів на замовлення), він тривалий час не був визнаний аж до проголошення незалежності України. Цінність картин художника для українського мистецтва полягає у відродженні національних традицій і їх поєднанні з європейським мистецтвом.

Список використаних джерел:

- Аронець, М. (2016). Опанас Заливаха. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 119 с.
- Ганущак, В. (2017). Жбан запашного напою: літературознавчі, літературно-критичні розвідки. Івано-Франківськ: Місто НВ. 212 с.
- Горинь, М. (2009). Запалити свічу. Харків: Права людини. 328 с.
- Гриньків, Д. (1990). Дзвони, в яких палає біль України. *Визвольний шлях*, 5 (506), XLIII, 598–600.
- Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху (2017) / упор. В. Овсієнко. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини»». 240 с.
- Доценко, Ю. (2011). Його вертикаль. *Слово Просвіти*, 9 (594), 7.
- Дундяк, І. (2008). Сакральний напрям творчості Опанаса Заливахи. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*, XII–XIII, 12–15.
- Дундяк, І. (2015). Зображення українських святих у творчості українських шістдесятників (на прикладі святого Володимира). *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*, 30–31, 1, 35–40.
- Дундяк, І. (2021). Стан збереження монументальних творів О. Заливахи в Івано-Франківську. *Монументальне мистецтво шістдесятників: зб. тез доповідей всеукраїнської наук.-практ. конф. присв. 100-річчю від дня народження І.-В. Задорожного. Київ, 21 грудня 2021 р.* Київ, 2021, 10–12.
- Дундяк, І., & Донець, О. (2021). Авторські листівки Опанаса Заливахи: смисли, контексти, візуальні образи (на матеріалах приватних архівів). *Рукописна та книжкова спадщина України*, 27, 82–97. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.27.082>.

- Імена України. 100 митців. XX століття (2023) / авт. перед. слова, вст. ст., уклад. біограф. і бібліограф. матер., комент. і каталогу С. Побожій. Суми: Університетська книга. 244 с.
- Кінаш, Н. (2011). Творчість Опанаса Заливахи. *Еврика. Збірник студентських наукових праць*, XII, 202–203.
- Костюк, І. (1998). Опанас Заливаха: «Ми ще в дорозі...». Британські враження. *Галичина*, 32 (1612), 8.
- Матоліч, І. (2021). Опанас Заливаха: «все можна взяти в чужинця, окрім віри...». *Образотворче мистецтво*, 1, 116–119.
- Наконечний, Л. (1997). Гості про себе і свої враження (короткі інтерв'ю). Панас Заливаха. *Визвольний шлях*, 11, 1348–1349.
- Опанас Заливаха (1925–2007) (до 85-ї річниці від дня народження) (2010). *Шкільна бібліотека*, 10, 7.
- Опанас Заливаха сьогодні (1996). *Дзвін*, 8 (622), 152–155.
- Опанас Заливаха: Альбом (2003) / упор. Б. Мисюга. Київ: Смолоскип. 160 с.
- Перші лавреати премії імені Василя Стуса (1989). *Сучасність*, 9 (341), 122–123.
- Підгора, В. (1994). Хутір і антихутір. *Сучасність*, 7–8, 129–139.
- Підгора, В. (1995). Філософ української образотворчості (мистецтво Опанаса Заливахи). *Визвольний шлях*, 4 (565), XLVIII, 448–453.
- Сверстюк, Є. (1993). Блудні сини України. Київ. 256 с.
- Сковерко, Л. (2020). Твори Опанаса Заливахи у колекції Хмельницького обласного художнього музею. *Музей як невід'ємна складова відкритого соціокультурного середовища: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (з нагоди 40-річчя заснування Музею мистецтв Прикарпаття), 2020 р.* Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 244–251.
- Тарнашинська, Л. (2019). Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поети калний аспекти). Київ: Смолоскип. 592 с.
- Чмелик, І. (2022). Мистецька Івано-Франківщина: видатні особистості, виставкове, музейне, освітнє середовище. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 180 с.

References:

- Aronets, M. (2016). Opanas Zalyvakha [Opanas Zalyvakha]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 119 s. [in Ukrainian].
- Chmelyk, I. (2022). Mystetska Ivano-Frankivshchyna: vydatni osobystosti, vystavkove, muzeine, osvritnie sere-dovyshche [Artistic Ivano-Frankivsk Region: outstanding personalities, exhibition, museum, educational environment]. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. 180 s. [in Ukrainian].
- Dotsenko, Yu. (2011). Yoho vertykal [His vertical]. *Slovo Prosvity – Word of Enlightenment*, 9 (594), 7. [in Ukrainian].
- Dundiak, I. (2008). Sakralnyi napriam tvorchosti Opanasa Zalyvakhy [The sacred direction of the work of Opanas Zalyvakha]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Mystetstvoznavstvo – Bulletin of the Precarpathian University. Art History*, XII–XIII, 12–15. [in Ukrainian].
- Dundiak, I. (2015). Zobrazhennia ukrainskykh sviatykh u tvorchosti ukrainskykh shistdesiatnykiv (na prykladi svia-toho Volodymyra) [Depiction of Ukrainian saints in the works of Ukrainian sixties artists (using the example of Saint Volodymyr)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Mystetstvoznavstvo – Bulletin of the Precarpathian University. Art History*, 30–31, 1, 35–40. [in Ukrainian].
- Dundiak, I. (2021). Stan zberezhenia monumentalnykh tvoriv O. Zalyvakhy v Ivano-Frankivsku [The state of pres-ervation of monumental works by O. Zalyvakha in Ivano-Frankivsk]. *Monumentalne mystetstvo shistdesiatnykiv: zb. tez dopovidei vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. prysv. 100-richchiu vid dnia narodzhennia I.-V. Zadorozhnoho. Kyiv, 21 hrud-nia 2021 r.* Kyiv, 2021, 10–12. [in Ukrainian].
- Dundiak, I., & Donets, O. (2021). Avtorski lystivky Opanasa Zalyvakhy: smysly, konteksty, vizualni obrazy (na mate-rialakh pryvatnykh arkhiviv) [Author's postcards by Opanas Zalivakha: meanings, contexts, visual images (based on materials from private archives)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 27, 82–97. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.27.082>. [in Ukrainian].
- Dzvonar. Zbirka statei i spohadiv pro Opanasa Zalyvakhu [The bell ringer. A collection of articles and memoirs about Opanas Zalyvakha] (2017) / Comp. V. Ovsienko. Kharkiv: TOV “Vydavnytstvo “Prava liudyny”. 240 s. [in Ukrainian].
- Hanushchak, V. (2017). Zhan zapashnoho napoiu: literaturoznachchi, literaturno-krytychni rozvidky [A jug of fragrant drink: literary, literary-critical explorations]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 212 s. [in Ukrainian].
- Horyn, M. (2009). Zapalyty svichu [Light a candle]. Kharkiv: Prava liudyny. 328 s. [in Ukrainian].
- Hryniv, D. (1990). Dzvony, v yakykh palaie bil Ukrainy [Bells in which Ukraine's pain burns]. *Vyzvolnyi shliakh – The Path of Liberation*, 5 (506), XLIII, 598–600. [in Ukrainian].
- Imena Ukrainy. 100 myttsiv. XX stolittia [Names of Ukraine. 100 artists. 20th century] (2023) / avt. pered. slova, vst. st., uklad. biohraf. i bibliohraf. mater., koment. i katalohu S. Pobozhii. Sumy: Universytetska knyha. 244 s. [in Ukrainian].

-
- Kinash, N. (2011). Tvorchist Opanasa Zalyvakhy [The work of Opanas Zalyvakha]. *Evryka. Zbirnyk studentskykh naukovykh prats – Eureka. Collection of Student Scientific Works*, XII, 202–203. [in Ukrainian].
- Kostiuk, I. (1998). Opanas Zalyvakha: “My shche v dorozi...”. Brytanski vrazhennia [Opanas Zalyvakha: “We are still on the way...” British impressions]. *Halychyna – Galicia*, 32 (1612), 8. [in Ukrainian].
- Matolich, I. (2021). Opanas Zalyvakha: “vse mozna vziaty v chuzhyntsia, okrim viry...” [Opanas Zalyvakha: “You can take everything from a stranger, except faith...”]. *Obrazotvorche mystetstvo – Fine arts*, 1, 116–119. [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, L. (1997). Hosti pro sebe i svoi vrazhennia (korotki interviu). Panas Zalyvakha [Guests about themselves and their impressions (short interviews). Opanas Zalyvakha]. *Vyzvolnyi shliakh – The Path of Liberation*, 11, 1348–1349. [in Ukrainian].
- Opanas Zalyvakha (1925–2007) (do 85-yi richnytsi vid dnia narodzhennia) [Opanas Zalyvakha (1925–2007) (to the 85th anniversary of his birth)] (2010). *Shkilna biblioteka – School Library*, 10, 7. [in Ukrainian].
- Opanas Zalyvakha sohodni [Opanas Zalyvakha today] (1996). *Dzvin – Bell*, 8 (622), 152–155. [in Ukrainian].
- Opanas Zalyvakha: Albom [Opanas Zalyvakha: Album] (2003) / Comp. B. Mysiuha. Kyiv: Smoloskyp. 160 s. [in Ukrainian].
- Pershi lavreaty premii imeny Vasylia Stusa [The first laureates of the Vasyl Stus Prize] (1989). *Suchasnist – Modernity*, 9 (341), 122–123. [in Ukrainian].
- Pidhora, V. (1994). Khutir i antykhutir [A village and an anti-village]. *Suchasnist – Modernity*, 7–8, 129–139. [in Ukrainian].
- Pidhora, V. (1995). Filosof ukrainskoi obrazotvorchosti (mystetstvo Opanasa Zalyvakhy) [Philosopher of Ukrainian fine arts (art by Opanas Zalyvakha)]. *Vyzvolnyi shliakh – The Path of Liberation*, 4 (565), XLVIII, 448–453. [in Ukrainian].
- Skoverko, L. (2020). Tvory Opanasa Zalyvakhy u koleksii Khmelnytskoho oblasnoho khudozhnoho muzeiu [Works by Opanas Zalyvakha in the collection of the Khmelnytskyi Regional Art Museum]. *Muzei yak nevidiemna skladova vidkrytoho sotsiokulturnoho seredovyshcha: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (z nahody 40-richchia zasnuvannia Muzeiu mystetstv Prykarpattia), 2020 r.* Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 244–251. [in Ukrainian].
- Sverstiuk, Ye. (1993). Bludni syny Ukrainy [Prodigal sons of Ukraine]. Kyiv. 256 s. [in Ukrainian].
- Tarnashynska, L. (2019). Ukrainske shistdesiatnytstvo: profili na tli pokolinnia (istoryko-literaturnyi ta poety kalnyi aspekty) [Ukrainian Sixties: Profiles Against the Background of a Generation (Historical, Literary, and Poetic Aspects)]. Kyiv: Smoloskyp. 592 s. [in Ukrainian].